

પ્રકાશક

સુક્રિકમલ જીન મોહનમયમાળા
રાવપુરા-વડોદરા

આવૃત્તિ પહેલી.

પહેલી વાર

હસ્ત આના

વિ. સ. ૨૦૦૮ વસંતપચમી

મુદ્રક

શ્રી. ગુલાબચંદ લક્ષ્મી
શ્રી મહોદય પ્રી. પ્રેસ-ભા

આભાર—દર્શન

ગામ થોરડી(ગોવા)ના વતની સરવૈયા
શા પ્રેમચંદ્ર રાયચંદના ધર્મપત્ની અને સરવૈયા
શ્રી લક્ષ્મીચંદ રાયચંદના ભત્રીજા ભાઈ શ્રી
પ્રવીણચંદ્ર, કિરોરચંદ્ર અને જગદીશચંદના
ધર્મશ્રદ્ધાળુ માતૃશ્રી હીરાબહેને સ ૨૦૦૮ મા
ઘાટકોપરમા કરેલી ઉપધાન તપ આરાધના
પ્રસંગે આ ગ્રંથમાળાનું પ્રકાશન સરતુ
રાખવામા જનારી ખોટમા આપેલી સહાય
બદલ તેમનો હાર્દિક આભાર માનવામા
આવે છે.

—પ્રકાશક

આદિ વચન

‘ધર્મબોધ ગ્રંથમાલા’ જેની શરૂઆત વિ. સ. ૨૦૦૭ માં થઈ હતી, ત્યારે તેમાં વીસ પુસ્તકો પ્રગટ કરવાની જાહેરાત કરેલી, તેમાં પ્રથમના પાંચનું શુભ ગત સાક્ષીમાં બહાર પાડ્યું અને અમારા માનનીય માહુકો તથા વાચકોને પહોંચાડવામાં આંચુ હતું હવે પુષ્પ સંખ્યા ૬ વી ૧૦ નું બીજા પાંચ પુસ્તકોનું શુભ પ્રગટ કરતા અમેને ધન્ય આનંદ થાય છે અને ગ્રંથમાળાના માનનીય માહુકો અને ગ્રંથી વાચકો જરૂર તેનો લાભ કે સત્કાર કરશે.

ચોથા પાંચમાં પુષ્પમાં મૂકેલ, સ્વચ્છરુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામાં આંચુ હતું, જ્યારે બીજા શુભના છઠ્ઠા પુષ્પમાં સ્વધર્મનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આંચુ છે અર્થાત્ માનવમાને પોતાના કદનાં ભાગે નિયંત્રણ અનેક ધર્મો પૈકી કયા કયાનું શુદ્ધ ધર્મનું મેરુત કરવું જોઈએ તેનું સુદૃઢ રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આંચુ છે, જેથી તેનું નામ “ધર્મમૃત” રાખવામાં આંચુ છે.

ત્યારપછીના ૭, ૮, ૯, પુષ્પમાં, મોક્ષમાર્ગના અનન્યકારણભૂત ‘સમ્યગ્દર્શન’ (શ્રદ્ધા), ‘જ્ઞાન’ અને ‘ચારિત્ર’નું સુદૃઢ સ્વરૂપ આજખાવી, તેમાં તેની મહત્તા અને ઉપાસના કેવી રીતે કરવી જોઈએ તે અને તદ્વારા નથી થતી ક્ષતિ પ્રાપ્તિ, વગેરે સ્વરૂપ દાખવા, દર્શાવેલો, સુદૃઢ તેમજ બોધક દ્રષ્ટાંતો સાથે સુદૃઢ ગ્રંથીએ આલેખવામાં આંચુ છે.

ત્યારપછીના દશમા પુખ્તમા અદ્વૈત તીર્થ કરાવે ધર્મના દાન, શીલ, તપ અને સાવરૂપ જે ચાર મૂળ પાયા બતાવ્યા છે, તે પૈકી મૂર્ધન્યરૂપ લેખાતા 'દાન' ધર્મનું સ્વરૂપ, તેના મહિમા તે તેની સર્વોપરિતા દર્શાવે સાથે આવેખનામા આવી છે

હવે પછીના ત્રીજા ગુચ્છમા શીલ, તપ, જ્ઞાન, પાપનો પ્રવાહ (૧૮ પાપસ્થાનક) અને બે ઘડી યોગ (સામાયિક) પ્રગટ થશે, તે ત્યારપછી ચોથા ગુચ્છમા મનનું મારણ (ધ્યાન), પ્રાર્થના અને પૂજા (પ્રતિક્રમણ), લક્ષ્યાલક્ષ્ય, જનનચ્ચવહાર અને નિન્યર્થા આ નામના પુષ્પો બહાર પડશે

પ્રથમ સેટ (ગુચ્છ) બહાર પડ્યા પછી જેણે જેણે તે પુસ્તકો જોયા અને વાંચ્યા તે સહુએ જૂઠા પ્રશ્નરૂપા ને સત્કાર્યા છે તેનું લખાણ તેની શૈલી, તેમજ સારા કાગળો, સારી છપાઈ તે ગુફર દ્વિરંગી પૂઠાની લવ્યતા એમ છતાં પ્રચારાથે પડતરથી પણ ઓછી કિંમતે અપાતી પુસ્તિકાઓ માટે ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરી છે જૈનેતરે પણ નાનકડી છતાં ધર્મબોધક આ પુસ્તિકાઓ માટે મુગ્ધ બન્યા છે

અમોને આ વીશ પુસ્તકોના પ્રકાશન પાછળ લગભગ પાંચથી છ હજારની ખોટ જાય તેનો અદાજ છે એ ખોટ ખાઇને પણ જનતા આનો લાભ વિરોધ ઉઠાવે એ માટે પડતરથી પણ ઓછી કિંમત રાખી છે

આ વખતના ગુચ્છના કેટલાક કાગળો મોઢા લાવના લેવા પડ્યા છે અને હવે પછીના ના પુસ્તકો માટે પણ અમારે પ્રથમ ગુચ્છ કરતા વધેલા ભાગે જોતા લગભગ કબલ ભાવે કાગળો ખરીદવા પડે તેમ છે જ્યારે સરકારે તે જાનવી ખરીદીના હિસાબે મર્યાદા કરીને વીશ પુસ્તકોના દશ રૂપિયામા

બ્રાહ્મકો નાખ્યા છે તો હવે શું કરવું ? તે પ્રશ્નનો તોડ બે રીતે નીકળી શકે એટલે તો નવા બ્રાહ્મકો માટેના સવાજમમાં વધારો કરવો કા તો થતી શક્તિની ધર્મપ્રચારમાં શ્રદ્ધા ધરાવના ઉદાર સદ્ગુણસ્થો આર્થિક મંદ કંઠી દૂર કરે જો કે અમને સવાજમ વચ્ચે ગમતું તો નથી, પણ આર્થિક પ્રશ્ન જ્યારે ન ઉકેલાય ત્યારે અમારા માટે અન્ય ઉપાય પણ ન રહે.

ખીજી બાજુ જોઈએ તેવા પ્રચારના અભાવે હજુ અમે બ્રાહ્મક-સંખ્યા વધારી શક્યા નથી જ્યાં સુધી પચોતર ટકા બ્રાહ્મકો ન થાય ત્યાં સુધી અથમાળા આર્થિક મુશ્કેલી શીરોતે વઢાની શકે ? માટે પરમપૂજ્ય મુનિવરો, પૂજ્ય સાંનીજીમહારાજો, ધર્મશ્રદ્ધાળુ આગે ને આવિકાઓને જ્યાં જ્યાં નિથરે ત્યાં ત્યાં આ અથમાળાના વીશ પુસ્તકના સરના બ્રાહ્મકો ધવા માટે પ્રેર્યા કરે, તેમજ પ્રજ્ઞાનના તરીકે છૂટક પુસ્તકોનો પણ ઉપયોગ કરાવે, તેમજ જુની જુદી સંસ્થાઓ અને ધર્મપ્રચારમાં રસ ધરાવતા સાહિત્યમેનમે પણ આ અથમાળાના પ્રચારમાં મદદ કરે તો અમને ઘણી રાહત મળે.

વળી અથમાળાના થયેલા અમારા માનનીય બ્રાહ્મકોને વિનમ્ર વિનનિ કે-તમે બજારમાં નવા બ્રાહ્મકો જો બનારી આપો તો અથમાળા તમારો મહદ્ ઉપકાર માનવો ને ધર્મપ્રચારમાં સહાયક બન્યાનું પુણ્ય હામન થશે.

આ બીજો સદ મૌન એકાદશીએ પ્રગટ કર્યાની ભાવના છતાં કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લીધે વિવેચ થયો છે તે માટે વાચકો ક્ષમા કરવો ત્રીજું ગુરુજીલદી બહાર પાડવા માટે પૂરતા પ્રયાસ કરીશું તેની બ્રાહ્મકો ખાત્રી રાખે.

આ અથમાળાના પ્રગટ થતા પુસ્તકોના લેખક જાણીતા

વિદ્વાન શતાનનાની શ્રીયુત્ ધીરજનાલ રોકરરી શાહ છે તેએ ધણો શ્રમ ને બિડ મનન કરવાપૂર્વક લોકલોખ્ય રોટીમા ફરે પુસ્તિકાઓ મુદ્ર ઠીતે તૈયાર કરી રહ્યા છે, તે માટે તેએ ધન્યવાદાર્હ છે

જે રૂઢરચોએ આ પુસ્તકમા યનારી ખોટમા જે કાંઈ મનઃ આપી છે તેમનો તથા મ થમાવાના જન્મથી જ સહાયબૂતિ ધરાવતા જયત મેટનવાળા ધર્મશ્રદ્ધાળુ રોક ચીમન નાન કાઢ્યાભાઈ મુખર્ધ ગાદીછતા માનનીય દૂરદી શ્રીમાન ભાઈચંદભાઈ તથા મુખર્ધના પીઠ ને કાર્યક્ષમ સેવાભારી શ્રીયુત્ શાંતિવાન મગનવાલ શાહ, રોક મગનનાલ મુનચંદ વગેરનો તથા પુષ્પોતુ લખાજ તથા રોકો જોવામા અનેકશ સહાયબૂત થનાર જ્ઞાનસ્ત શ્રી કૃતેચંદ ઝવેન્ચંદ ભાવનગરનાળાનો તથા મહોન્ચ પ્રિન્ડાગ પ્રેસનો તથા શા બાબુભાઈ રૂગનાથનો, આર્થિક સહાયમેનો તેમજ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષરીતિએ મહાયક થનારા સાદુ કોઈનો આભાર માનવામા આવે છે

પૂજ્યપાં. વિદ્વદવર્ધ આચાર્યદેવ શ્રીમ. વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહાજ્ઞતા શિષ્યગ્તન પગમપૂજન વિદ્વાન્ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ નિજનધર્મચૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા તેમના સાહિત્યપ્રેમી નિદ્વાન્ શિષ્યગ્તન મુનિપ્રવર શ્રીમાન્ યગોવિજયજી મહારાજ કે જેઓશ્રી આ મ થમાલા માટે ભારે શ્રમ લઈ રહ્યા છે તેઓનો વારવાર આભાર માનવામા આવે છે

હીં

લાલચંદના જય વીર

વિવેક

ધર્મનું મહત્ત્વ

૧ થી ૩

- (૧) સહવિચાર કરતાં શિખવું જોઈએ
- (૨) અવિચારનું પરિણામ
- (૩) વિચારશક્તિ પર પડે છે કેમ પડે છે ?
- (૪) ડાહ્યા અને મૂર્ખામાં તફાવત શું ?
- (૫) જીવનની મોટી ખોટ
- (૬) સસારનું સ્વરૂપ
- (૭) ધર્મની પ્રથમા
- (૮) ધર્મની ઉપાદેયતા
- (૯) ધર્મનું ફલ
- (૧૦) નીતિકારોનો મત
- (૧૧) વિશ્વશાંતિનો આધાર ધર્મ છે
- (૧૨) રાજ્યની આબાદીનો આધાર ધર્મ છે
- (૧૩) સમાજની સુખવશ્યાનો આધાર ધર્મ છે
- (૧૪) કલ્યાણપરાયણતા અને સનાયારનો આધાર ધર્મ છે

કુધર્મ અને સુધર્મ

૩૧ થી ૪

(૧૫) સામાય જનસમૂહની દ્રશ્ય

(૧૬) રત્નખાણનું દર્શન

(૧૭) કુલિન ધમનો ત્યાગ કરો	૩૪
(૧૮) સ્વધમ અને પરધર્મ	૩૪
(૧૯) ધમની વ્યાખ્યા	૩૫
(૨૦) કુધમ અને સુધમની પરીક્ષા	૩૮

૩ સુધર્મની તાત્વિક ભૂમિકા

૪૩ થી ૭૮

(૨૧) છ સ્થાન-છ સિદ્ધાંતો	૪૩
(૨૨) નાસ્તિકોની નાચાઈ	૪૪
(૨૩) જડવાદીઓના જીનમ	૪૫
(૨૪) આત્મા છે	૪૬
(૨૫) પ્રદેસી રાજાનું કથાનક	૪૭
(૨૬) આત્મા શાશ્વત છે	૬૬
(૨૭) આત્મા કમનો કર્તા છે	૬૭
(૨૮) આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે	૬૮
(૨૯) મોક્ષ અવશ્ય છે	૭૦
(૩૦) મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય સુધર્મ છે	૭૧
(૩૧) રાજધિ પ્રમત્તવદ્	૭૪
(૩૨) ઉપસદ્દાર	૭૮
(૩૩) સુમધિન	૭૯

• ૧ •

ધર્મનું મહત્વ

(૧) સદ્વિચાર કરતા શિખણુ બોધ્યો

‘સદ્વિચાર’ વિના ‘તત્ત્વ’ નથી, ‘તત્ત્વ’ વિના ‘ધર્મ’ નથી, અને ‘ધર્મ’ વિના ‘કલ્યાણ’, ‘પરમપદ’, ‘મુક્તિ’ કે ‘નિર્વાણ’ નથી, તેથી કલ્યાણના કામીઓએ, પરમપદના અભિલાષીઓએ, મુક્તિના મનોરથધારીઓએ કે નિર્વાણપ્રાપ્તિના નિશ્ચયવાળાઓએ પ્રથમ ‘સદ્વિચાર’ કરતા શિખણુ બોધ્યો

(૨) અવિચારનું પરિણામ

જેને ‘સદ્વિચાર’ કરતા આવડતો નથી, તે સારાને ખરાબ સમજે છે અને ખરાબને સારું સમજે છે, સત્યને અસત્ય માને છે અને અસત્યને સત્ય માને છે, હિતકરને અહિતકર ગણે

છે અને અહિતકરને હિતકર ગણે છે, ઉપયોગીને અનુપયોગી ઠરાવે છે અને અનુપયોગીને ઉપયોગી ઠરાવે છે, અથવા તો ઑડનુ ઑડ વેતરી નાખે છે અને લાજતા જ છળરડાઓ કરે છે

‘ સદ્વિચાર ’ નહિ કરવાથી અવાણ અને બણેલા સહુની સ્થિતિ આ પ્રકારની થાય છે તે માટે ચાર પડિતોનું દષ્ટાંત સમજવા જેવું છે

એક ગામમાં ચાર છાદાણુ-મિત્રો વસતા હતા તેમને નાનપણમાં જ એવો વિચાર આવ્યો કે ‘ આપણે કાશી જઈને વિદ્યાભ્યાસ કરી આવીએ ’ તે મુજબ તેઓ કાશી ગયા અને ત્યાં જુદા જુદા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા એ રીતે બાર વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરતા તેઓ પડિતની પંખીને પ્રાપ્ત થયા, એટલે સતુષ્ઠ થઈને સ્વદેશ બહી પાછા ફર્યા સાથે જરૂરી પુસ્તક-પાના પૂરતા પ્રમાણમાં લઈ લીધા હતા

તેઓ કેટલેક દૂર ગયા કે જે માર્ગે સામે આવ્યા તો એ પ્રશ્ન બિલ્કો કે ‘ ક્યા માર્ગે જવું ? ’ તે વખતે એક પડિતે કહ્યું કે ‘ મહાજન જય તે માર્ગે જવું ’ એ શાસ્ત્રનો આદેશ છે, માટે તે મુજબ કરે ’

હવે તે વેળાએ કેઈવશ્વિકપુત્રને દેન દેવા માટે મનુષ્યોનો ઓટો સમૂહ સમશાનવાળા માર્ગે તરફ જઈ રહ્યો હતો, તેથી આ ચારે પડિતો તેને મહાજન(ઘણા માણસો) માનીને તેમની સાથે ચાલ્યા અને સમશાનમાં જઈને બિભા રહ્યા

હવે ત્યાં આગળ એક ગધેડો બિલ્કો હતો, તેને જોઈને બીજા પડિતે કહ્યું કે—

‘ ઉત્સને વ્યસને તેમ, દુર્ભિદ્ધે શત્રુ-સકટે,
રાજદ્વારે સ્મશાન યે, જે જિલ્લે તે જ બાધવ ’

આ ગધેડા સ્મશાનમાં આપણી સાથે જિલ્લો રહ્યો છે, માટે તે આપણો બાધવ છે

જે શાસ્ત્રવચનને લક્ષ્યમાં રાખીને તે ચારે પડિતો ગધેડા ને ગળે બાઝાયા અને ‘ અહો બાધવ ! અહો બાધવ ! તુ પણ ધણા દિવસે મળ્યો ! ’ એમ બોલીને તેના તરફ સ્નેહ પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા એવામાં એક જાટ અડપથી ચાલતો તેમની નજીક આવ્યો તેને જોઈને ત્રીજા પડિતે કહ્યું કે— ‘ ધર્મની ગતિ ત્વરિત હોય છે, એટલે આ સાક્ષાત્ ધર્મ જણાય છે અને ‘ ઇંદ્રને ધર્મની સાથે જોડવો ’ એ શાસ્ત્રનો આદેશ છે, માટે આપણા આ ઇંદ્ર ગધેડાને કોઈ પણ રીતે જાટની સાથે જોડી દેવો જોઈએ ’

શાસ્ત્રના આદેશને શિરોધાર્ય કરવા માટે આ પડિતોએ જાટને જિલ્લો રાખીને તેની ડાકે ગધેડાને બાધી હીધો અને આગળ ચાલ્યા ત્યાં એક નદી આવી તેમાં બાખરાના એક પાદડાને તણાતું જોઈને ચોથા પડિતે કહ્યું કે—

‘ આનશે પાત્ર જે, તે તો તારશે તમને સત્ત્વ. ’

એવું શાસ્ત્રનું વચન છે, માટે મને તો પાત્ર સમાન પાદડું જ તારશે, એમ કહીને તેણે નદીના પ્રવાહમાં જ પલાળ્યું અને પેલા બાખરાના પાદડાને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમ કરતા

ત્યારે અર્ધાને તણ દેનારો પડિત ગણાય છે, માટે આને અર્ધો તણ દો અને અર્ધો ઉપાડી લો ’

આ રીતે વિચારીને બાકીના ત્રણ પડિતોએ રૂબતા પડિતનું માથું કાપી લીધું અને તેનું ધડ જવા લીધું

ત્યારી આગળ ચાલતા તેઓ એક ગામમા હાખલ થયા, ત્યાં તેમને પડિત જોઇને જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ જમવાનું નિમત્રણ આપ્યું એટલે તે ત્રણે પડિતો જુદે જુદે ઘેર જમવા ગયા. ત્યાં એક પડિતને યજ્ઞમાન તરફથી સૂતરફેણી પીરસવા મા આવી. તે જોઇને તેણે વિચાર કર્યો કે ‘ દીર્ઘસૂત્રીપણું અનિષ્ટ છે ’ તેથી આ દીર્ઘ સૂત્રવાળી-લાળા તાતણાવાળી મીઠાઈ ખાવાને યોગ્ય નથી એટલે તે જમ્યા વિના જ ઊઠી ગયો. બીજા પડિતને યજ્ઞમાન તરફથી મોટા ખાખરા પીરસવામા આવ્યા તે જોઇને તેણે વિચાર કર્યો કે ‘ અતિ વિસ્તીર્ણતા હોય ત્યાં ઉત્પાત થવાનો સંભવ અવશ્ય હોય છે, ’ તેથી આ ખાખરા ખાવાને યોગ્ય નથી જો તે પેટમા જશે તો જરૂર કંઈક ઉત્પાત કરશે ’ એટલે તે ત્રણ જમ્યા વિના જ ઊઠી ગયો. ત્રીજા પડિતને યજ્ઞમાન તરફથી તળેલા વડા પીરસવામા આવ્યા. આ વડામા સોયા વડે કાણા પાડેલા હતા તે જોઇને તેણે વિચાર કર્યો કે ‘ જ્યાં છિદ્રો હોય ત્યાં ધણું અનર્થ થાય છે ’ તેથી આ વડા જરૂર અનર્થને ઉત્પન્ન કરશે ’ એટલે તે ત્રણ જમ્યા વિના ઊઠી ગયો.

પછી જો ત્રણે પડિતો સહુની હાસીને પાત્ર થતા ઢેટલાક દિવસે પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા અને શાસ્ત્ર પર યોગ્ય વિચાર કરવાને અજાણે ‘ મૂર્ખ પડિતો ’ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.

(૩) વિચારશક્તિ પર પડદો કેમ પડે છે ?

મનુષ્ય વિચાર કરવાની પૂરેપૂરી શક્તિવાળો હોવા છતાં, તેની એ વિચારશક્તિ પર કેવી રીતે પડદો પડી જાય છે, તે દર્શાવવા માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં મધુણિદુનુ દ્વારા આપવામાં આવ્યું ■

એક મોટું વૃક્ષ છે, તેની ટાંચે મધપૂડાં બાંધેલાં છે અને તેમાંથી મધના ડેંટલાક નિદુઓ નીચે પડી રહ્યા છે એક મનુષ્ય તે જ વડ વૃક્ષની વડવાઈ ઉપર લટકી રહ્યો છે અને થોડી થોડી વારે પડતા તે મધના નિદુઓનો સ્વાદ લેતા મનમાં ખોટી રહ્યો છે કે ‘અહા ! કેવું સુંદર મધ છે !’

હવે તે વખતે એક દેવ વિમાનમાં આવીને કહે છે કે— ‘અરે મનુષ્ય ! તું આ શું કરી રહ્યો છે ?’ તે વખતે પેલો મનુષ્ય જવાબ આપે છે કે ‘મધનો સ્વાદ માણી રહ્યો છું’

પેલો દેવ કહે છે— ‘પણ તારી હાલત અતિ કઠણી છે તું જે હાળી પર લટકી રહેલો છે, તેને જે જળશા ઊંદરા બગર અટક્યે ધાપી રહેલા છે અને નીચે મોટો ફૂલો છે તેમાં ચાર મોટા સાપ મો ફાડીને તાડી રહેલા છે ! એટલે તું થોડી જ વારમાં નીચે પડીશ અને તે સાથે તને ગળી જશે અરે ! તું જરા થડ તરફ તો જા, આ મહોન્મત્ત હાથી પોતાની વિશાલ શુભમાં ઝાડના થડને લઈને જોરથી કપાવી રહેલ છે અને તેથી મધપૂડામાંથી ઊંડવી મધમાંથીઓ ચારેય બાજુ તારા શરીર ઉપર ફરી વળી છે શું તને તેનું દુઃખ પણ નથી થતું ? મોટે તુ જરા પણ વિલગ કર્યા વિના મારા વિમાનમાં બેસી જા હું તને બચાવવા માટે જ આવ્યો છું’

તે વખતે ચેલો મનુષ્ય કહે છે કે-‘ તમારી વાત સાચી છે, પણ થોડા વધારે મધુનિદુઓ પડવા દો. એની લિજ્જત માણીને પછી તમારા વિમાનમા બેસી જઈશ ’

ચેલો દેવ મનુષ્યના આ જવાબથી અતિ આશ્ચર્ય અનુભવે છે ‘ જ્યાં ઉગરવાનો બીજો આરો નથી ત્યાં વિમાન જેવું સાધન પ્રાપ્ત થવા છતાં આ મનુષ્ય રાહ જોવાનું પસંદ કરે છે ? હા ! હા ! તેની મૂર્ખતાનો કોઈ અંત જ નથી ! ’ અને તે દેવ ત્યાંથી આંધ્રો જાય છે

આ દષ્ટાંતની ઘટના એ છે કે-મોટું વૃક્ષ છે, તે સસાર છે, તેના પર જે મધપૂંડા બાંહેધો છે, તે ગૃહસ્થાશ્રમ છે અને તેમાંથી જે નિદુઓ ટપકી રહેલા છે, તે સ્ત્રી-સુખ, પુત્ર-સુખ, પરિવાર-સુખ, લક્ષ્મી-સુખ, અધિકાર-સુખ, પ્રતિષ્ઠા-સુખ વગેરે નામોથો ઓળખાતા સામાજિક સુખો છે. વૃક્ષની જે ઢાળીએ મનુષ્ય લટકી રહેલો છે, તે મનુષ્યભવનુ આયુષ્ય છે અને તેને બે મોટા ઉદરો વગર અટક્યે કાપી રહેલા છે, તે દિવસ અને રાત્રિફળી કાળ છે. નીચે જે ફૂલો છે તે ભવની પરપરા છે અને તેમાં જે ચાર સાપ છે તે ચારેય ગતિમા રખડાવનાર ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચાર કષાયો છે. બધવા દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નારદી નામની ચાર ગતિઓ છે, યમરાજાના સ્થાને હાથી છે અને આધિ, બ્યાધિ, ઉષાધિઓના સ્થાને મધમાખીઓની પીડાઓ છે તેમાં જે દેવ આવે છે, તે સદ્ગુરુ છે અને તેનું જે વિમાન છે તે સર્વજ્ઞાને બતાવેલો મુધર્મ છે એટલે સદ્ગુરુ મનુષ્યને એમ કહે છે કે ‘ જો મહાનુભાવ ! તને અતિદુર્લભ માનવદેહ પ્રાપ્ત થવા છતાં તું કેવું જીવન જીવી રહ્યો છે ? ’ ત્યારે મનુષ્ય

એમ કહે છે કે 'હું પત્ની, પુત્ર, પરિવાર વગેરેને સંભાળી રહ્યો છું અને સ્વ સારના સુખો ભોગવી રહ્યો છું ' તે વખતે સદ્ગુરુ તેને યાદ આપે છે કે—'આધુન્ય પ્રતિક્ષણે જોણુ થતુ જાય છે અને આ જીવમા સુધર્મદ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન કરી તો ચાર ગતિ અને ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા પરિજનમણુ કરીને પારા વાર હું ખનો અનુભવ કરવો પડશે ' પરંતુ સામાનિક સુખમા લુબ્ધ બનેલો મનુષ્ય તેમને જવાબ આપે છે કે 'તમારી વાત સાચી છે, આ માનવદેહ ફરી ફરીને મળવાનો નથી ને સુદેવ, સુગુરુ તથા સુધર્મનો યોગ પ્રાપ્ત થવાનો નથી, પણ મારા ઇકરાઓને પરણાવી લેવા દો, થોડું વધારે ધન કમાઈ લેવા દો, એકાદ-બે મકાનો ચણાવી લેવા દો, અને જ્ઞાતિ-જાતિમા થોડી લાજ-આજકુ વધારી લેવા દો પછી હું ધર્મનું આરાધન કરીશ ।'

આ જવાબ કેટલો હઠપણુજરેલો છે, તે દરેક મનુષ્ય વિચારી જુએ

(૪) ઠાઠા અને મૂર્ખમા તક્ષાવત શુ ?

ઠાઠા અને મૂર્ખમા પહેલો તક્ષાવત એ હોય છે કે ઠાઠો મનુષ્ય પોતાની પ્રવૃત્તિ વિચારપૂર્વક ચોજે છે, તેને વિચાર-પૂર્વક ચલાવે છે અને તેમા કોઈ વિઘ્ન આવે તો વિચાર શક્તિનો ઉપયોગ કરીને તેને જાળગી જાય છે, અને તેમ કરીને તે સફલતાને કે સિદ્ધિને વરે છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્ય પોતાની પ્રવૃત્તિ વિચારપૂર્વક કરતો નથી, કદાચ વિચારપૂર્વક કરે છે તો તેને વિચારપૂર્વક ચલાવતો નથી, અને કદાચ વિચારપૂર્વક ચલાવે છે તો પણ તેમા વિઘ્નો આવતા જાય

જાત થઇને તેને છોડી દે છે અને એ રીતે છેવટે નિષ્ફલતા
દે નાશને વહોરી લે છે

ડાકા અને મૂર્ખા બીજે તકાવત એ હોય છે કે ડાકો
મનુષ્ય પોતાનું હિત ચેમા છે, તે તરત જ સમજી જાય છે
અને કોઈ હિતસ્વી હિતના બે ચબ્દો કહે તો તેના પર પૂરતું
ધ્યાન આપી તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે મૂર્ખ
મનુષ્ય પોતાનું હિત ચેમા છે, તે જલદી સમજી શકતો નથી
અને કોઈ હિતસ્વી હિતના બે ચબ્દો કહે તો તેના પર વિચાર
કરવાને બદલે ઉલટો ચીઘાય છે અને તેને જ દંડ દેવા તૈયાર
થાય છે આ બાબતમાં સુધરી અને વાનરનું દૃષ્ટાંત સમજાવા
જેવું

માઠ આસના એક દિવસે સખ્ત ઠડી પડી તે વખતે
ઠડીમાથી બચવા કેટલાક વાનરો ચણેડીને અગ્નિના તણખા
સમજીને એકઠા કરવા લાગ્યા અને તેનો ઢગલો કરીને તેની
આસપાસ તાપતા હોય તેમ ટોળે વગીને બેઠા પણ એમ
ચણેડીથી ઠાઠ થોડી જ જોડે? એટલે તેઓના શરીર થરથર
મૂજતા હતા અને ઘડીઓ ઢગડગતી હતી

આ જોઈને પાસેના વૃક્ષ પર બેઠેલી સુધરીએ કહ્યું - 'અરે
વાનરો! તમે શરીરે તાગડ છો અને ધારો તો સુદર મળાનું
ઘર બનાવી શકો તેમ છો! જુઓ, હું તમારા કરતા ઘણી
જ નાની છું, છતાં કેવો સુદર માળો બનાવું છું કે જે મને
ઠાઠ, તાપ અને વરસાદમાં એક સરખું રક્ષણ આપે છે! માટે
આગસ તેમજ મૂર્ખવેશ છોડીને તમે એક સુદર ઘર બનાવો,

જેથી તમારે ટાઢ-તાપનુ આવુ દુ ખ સહન કરવુ પડે નહિ તમે જેનાથી તાપો છે તે અમિકષુ નથી પણ ચણાડીના દાણા છે અને તેનાથી તમારો ટાઢ દૂર થવાની નથી ’

આ શબ્દો સાંભળીને એક વાનરે કહ્યુ - ‘ અરે ! આ બિભાવવી શુ કહે છે ? ’

બીજાએ કહ્યુ - ‘ એ આપણને આજસુ અને મૂરખ કહે છે ’

ત્રીજાએ કહ્યુ - ‘ એને પોતાની આવડતનુ અભિમાન થયુ છે, તે ગમે તેમ બટબટ બટબટ બોલે છે ’

ચોથાએ કહ્યુ - ‘ તો એની સાન જલદી ઠેકાણે લાવી દેવી ભેધએ. ’

અને કેટલાક વાનરો જે ઝાઢ પર મુથરીએ માળો બાધ્યો હતો, તેના પર ચડી ગયા અને તે માળાઓને તોડી-ફાડીને નીચે વહી રહે-ની નદીમા ફેંકી દીધા

હાથા અને મૂખ માણસો વચ્ચે ત્રીજો તકાવત એ હોય ■ કે હાથા માણસો પોતાની આસપાસ બની રહેલા બનાવો પરથી ધડા લઈને પોતાના વિચારો અને વર્તનમા યોગ્ય ફેરફારો કરે છે, જ્યારે મૂખ માણસો પોતાની આસપાસ ■ બની રહ્યુ છે, તે ભેવા-ભાણવાની દરકાર કરતા નથી અને કદાચ કરે ■ તો પણ તેમાથી યોગ્ય ધડા લઈને પોતાના વિચારો કે વર્તનમા ફેરફાર કરતા નથી

મૃત્યુ, રોગ, અકસ્માત અને આફતોમાથી કેટલા મનુષ્યો ધડા લે છે ? હાર-જીત, સફલતા-નિષ્ફલતા અને યશ-અપ

યશના બનાવોમાથી કેટલા મનુષ્યો સાર ગ્રહણ કરે છે ? એક સુખી-બીજે દુખી, એક શ્રીમત-બીજે લિખારી અને એક શક્તિશાળી-બીજે સુશ્લિષ્ઠ એ વિચિત્ર ઘટનામાથી કેટલા મનુષ્યો તત્ત્વને તારવે છે ?

(૫) જીવનની મોટી ખોડ

ખરેખર ! આપણા જીવનરૂપી ખાટલામા મોટી ખોડ એ જ છે કે તેમા ‘વિચાર’રૂપી પાયો નથી પછી ‘તત્ત્વ’ સમજાય ક્યાથી અને ‘ધર્મનો’ સચ્ચ થાય ક્યાથી ? એક કવિએ ટીક જ કહ્યું છે કે —

“ ઘાલ પ્રાયો રમણાડ્ડમક્તસ્તરુણ પ્રાયો રમણીરક્ત ।
વૃદ્ધ પ્રાયશ્ચિન્તામગ્નસ્તદહો ! ધર્મે કોઽપિ ન લગ્ન ॥ ”

“ મનુષ્ય જ્યારે બાલક હોય છે ત્યારે મોટા ભાગે રમતમા મશગૂલ રહે છે, જ્યારે યુવાન હોય છે ત્યારે મોટા ભાગે સ્ત્રીમા આસક્ત હોય છે અને જ્યારે વૃદ્ધ બને છે ત્યારે મોટા ભાગે વિવિધ પ્રકારની ચિંતાઓમા મગ્ન હોય છે આ રીતે બાળક, યુવાન કે વૃદ્ધમાથી કોઈ પણ ધર્મના માર્ગમા જોડાયેલું નથી ! ”

આ ખોડ ટાળવા માટે જ જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું ॥ કે—

“ યથા ચિન્દુનિપાતેન, ક્રમશઃ પૂર્યતે સર ।
સ હેતુ મર્વવિદ્યાના, ધર્મસ્ય ચ ધનસ્ય ચ ॥ ”

“ જેમ ટીપુ ટીપુ પડતા ક્રમશઃ સરોવર ભરાય છે, તેમ

ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામતા સર્વ વિદ્યાઓનો, ધર્મનો અને ધનનો મત્થ થાય છે ’

“ વ્યાકુલેનાપિ મનમા, ધર્મ કાર્યો નિરન્તરમ્ ।

મેદોવદ્દોઽપિ હિ આમ્પન્, ધામગ્રામ કુરોતિ ગૌ ॥ ”

“ મન (અનેક પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ઓથી) વ્યાકુલ હોય તો પણ નિરતર ધર્મ કરવો, કારણ કે ગળામા ડેરા નાખેલો હોય તો પણ જે ગાય ચરવા નીકળે છે અને ફરતી રહે છે, તે જ ઘાસચારો ખાઈ શકે છે ”

(૬) સ સારતુ સ્વરૂપ

આમ છતાં મનુષ્યો ધર્મથી વિમુખ બનીને મોજશોખ અને એશઆરામમા પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ સ સારતુ સ્વરૂપ એવું છે કે તેમા માનેલો મોજશોખ કે ઇચ્છેલો એશઆરામ ભોગવી શકતો નથી જ્યાં સ પત્તિ જલના તરંગ જેવી ચપળ હોય, જ્યાં યૌવન ચાર દિનની આદની જેવું અસ્થિર હોય અને જ્યાં આયુષ્ય શરદઃ ઋતુના વાદળા જેવું ક્ષણભ્રમ હોય, ત્યાં માનેલામા જ શોખ અને ઇચ્છેલા એશઆરામ ભોગવી શકાય ક્યાંથી ? જો સ પત્તિ ચપળ હોવા છતાં, યૌવન અસ્થિર હોવા છતાં, તેમજ આયુષ્ય ક્ષણભ્રમ હોવા છતાં માનેલા મોજશોખ માણી શકાતા હોત અને ઇચ્છેલા એશઆરામ ભોગવી શકાતા હોત, તો છ ખ ઠ ધરતીના ધણીઓ અને વિપુલ સ પત્તિના સ્વામીઓ તેનો ત્યાગ કરીને ધર્મનું ચરણ શા માટે ગ્રાધત ? એટલે મોજશોખ અને

એશઆશમ કરવાની કલ્પના તરગી છે—જવાળી છે અને તે કદી પણ ખાન-પાન કે લોગવિલાસથી પૂર્ણ થતી નથી તેથી જ શાની પુરુષોને કહેવું પડ્યું કે—

“ મથ્થ વિલવિઞ્ઞં ગીઞ, સથ્થ નદ્દ વિક્કવણા ।

મથ્થે આમરણા મારા, મથ્થે કામા દુહાનહા ॥ ”

‘હે મનુષ્યો ! તમે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરશો તો જણાયા વિના નહિ રહે કે સર્વે પ્રકારનું ગીત વિલાપ મુલ્ય છે, સર્વ પ્રકારનું નૃત્ય વિડબનારૂપ છે, સર્વે આભરણો ભાર સમાન છે અને સર્વે કામલોભો દુઃખને લાવનારા છે ’

“ તાવચ્ચિઞ્ઞ મયલજ્જણો, નેહ દરિસેહ જાવ નિઞ્ઞકજ્જ ।

નિયકજ્જે સવિત્તે, વિરલા નેહ પરદ્ધતિ ॥ ”

“ ત્યા મુખી જ બધા માણસો સ્નેહ હયાવિ છે કે જ્યા મુખી તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય—કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ હોય છે એ કાર્ય પત્યુ—એ સ્વાર્થ સધાયો કે પછી સ્નેહ હયાવનારા વિરલ હોય છે તાત્પર્ય કે—સ્નેહમા મુખ માણવાની કલ્પના એક પ્રકારની યેલછા અને તેનું અતિમ પરિણામ દુઃખ સિવાય અન્ય કંઈ જ નથી ”

“ પુત્તો મે આતા મે સ્વજ્ઞનો મે ગૃહકલત્રવર્ગો મે ।

इति कृत मे मेघबन्ध पशुमित्र मृत्युर्जन हरति ॥ ”

“ મે પુત્ર—આ મારો પુત્ર છે, મે આતા—આ મારો ભાઈ છે, મે સ્વજ્ઞન—આ મારો સગો છે, મે ગૃહકલત્રવર્ગો—આ

મારા ઘરનો સ્ત્રીવર્ગ છે આમ પશુની જેમ ‘મે મે’ શબ્દ કરી રહેલા મનુષ્યને મૃત્યુ આવીને ઉપાડી લાય ॥

અને તે વખતે—

“ દ્રવ્યાણિ તિષ્ઠન્તિ ગૃહેષુ નાર્યો,
વિશ્રામધૂમૌ સ્વજનઃ સ્મરણે ।
દહધિતાયાં પરલોકમાર્ગે,
કર્માનુગો યાતિ મ એવ જીવ* ॥ ”

“ ધન અને દોલત ઘરમાં પડ્યા રહે છે, માતા અને પત્ની, ભગિની અને ભોભઈ વગેરે નાગીવર્ગ વિસામાં મુધી વળાવા આવે છે, પિતા અને પુત્રો, કાકા અને મામા, મિત્રો અને મુરબીઓ વગેરે પુરુષવર્ગ સ્મરણમાં જીલો રહી જાય છે, અને જે દેહને નાના પ્રકારના ખાતપાનથી પુષ્ટ કરવામાં આવતો, ચંદન અને અરગળા[ધૂમ્રાદ્ય]થી ચર્ચવામાં આવતો તથા મણિ-મુકના અને મુવર્ણાલકરોથી શણગારવામાં આવતો તે લોકડાની ચિતામાં ખડકાય ॥ આ વખતે જીવ એકલો પોતાના કર્મોને સાથે લઈને પરલોકમાં ગમન કરે છે ”

માટે—

“ ત્યજ દુર્જનસસર્ગ, મજ સાધુસમાગમમ્ ।
કુરુ પુણ્યમહોરાત્ર, સ્મર નિત્યમનિત્યતામ્ ॥ ”

“ હે બધું ! તારે જો ખરેખર મુખી થવું હોય તો જેઓ અવિચારી અને ઉદ્ભવ સલાહ આપી અન્યના જીવન ખરબાદ

એશઆરામ કરવાની કલ્પના તરગી છે-જવાબી છે અને તે કદી પણ ખાન-પાન કે ભોગવિલાસથી પૂર્ણ થતી નથી તેથી જ શાની પુરુષોને કહેવું પડ્યું કે—

“ મદ્વ તિલવિએ ગીર્ણ, સદ્વ નદ્વ વિઢવણા ।

મદ્વે આમરણા મારા, સદ્વે કામા દુહાવહા ॥ ”

‘ હે મનુષ્યો ! તમે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરશો તો જણાયા વિના નહિ રહે કે સર્વે પ્રકારનું ગીત વિલાપ તુલ્ય છે, સર્વે પ્રકારનું નૃત્ય વિઢવણાકરૂપ છે, સર્વે આભરણો ભાર સમાન છે અને સર્વે કામભોગો દુ ખને લાવનારા છે ”

“ તાવચ્ચિદ્વ સયલજળો, નેહ દરિસેહ જાવ નિઝકજ્જ ।

નિયકજ્જે સરિત્તે, ત્રિરલા નેહ પવદ્ધતિ ॥ ”

“ ત્યા સુધી જ બધા માણસો સ્નેહ દર્શાવે છે કે જ્યા સુધી તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય-કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ હોય છે એ કાર્ય પત્યુ-એ સ્વાર્થ સધાયો કે પછી સ્નેહ દર્શાવનારા વિરલ હોય છે તાત્પર્ય કે-સ્નેહમા સુખ માણુ વાની કલ્પના એક પ્રકારની ઘેલછા અને તેનું અતિમ પરિણામ દુ ખ સિવાય અન્ય કંઈ જ ન નથી ”

“ પુત્રો મે આતા મે સ્વજનો મે ગૃહકલધ્રવર્ગો મે ।

શ્વિત્તિ કૃત મે મેશબ્દ પશુમિત્ત મૃત્યુર્જન હરતિ ॥ ”

“ મે પુત્ર-આ મારો પુત્ર છે, મે જાતા-આ મારો ભાઈ મે સ્વજન-આ મારો સગો છે, મે ગૃહકલધ્રવર્ગ-આ

મારા ઘરનો સ્ત્રીવર્ગ છે આમ પશુની જેમ ‘મે મે’ શબ્દ
કરી રહેલા મનુષ્યને મૃત્યુ આવીને ઉપાડી લાય છે

અને તે વખતે—

“ દ્રવ્યાણિ તિષ્ઠન્તિ ગૃહેષુ નાર્યો,
વિશ્રામભૂમૌ સ્વજનઃ સ્મશાને ।
દેહમિતાયાં પરલોકમાર્ગે,
કર્માનુગો યાસિ મ ઇવ જીવઃ ॥ ”

“ ધન અને દોલત ઘરમાં પડ્યા રહે છે, માતા અને
પત્ની, ભગિની અને લોભાઈ વગેરે નારીવર્ગ વિશ્રામ મુખી
વળાવા આવે છે, પિતા અને પુત્રો, કાકા અને મામા, મિત્રો
અને મુરખીઓ વગેરે પુરુષવર્ગ સ્મશાનમાં ઊભો રહી
લાય છે, અને જે દેહને નાના પ્રકારના ખાનપાનથી પુષ્ટ કરવામાં
આવતો, થકન અને અરગભા[પૂજાદ્રવ્ય]થી ચર્ચવામાં આવતો
તથા મહિ-મુકના અને સુવર્ણાલિ કરોથી શણગારવામાં આવતો
તે લોકડાની ચિતામાં ખડકાય છે આ વખતે હવ એકલો
પોતાના કર્મોને સાથે લઈને પરલોકમાં ગમન કરે છે ”

માટે—

“ ત્યજ દુર્જનસસર્ગં, મજ્ઞ માધુસમાગમમ્ ।
કુરુ પુણ્યમહોરાગ, સ્મર નિત્યમનિત્યતામ્ ॥ ”

“ હે બધું ! તારે ભે ખરેખર મુખી થવું હોય તો જેઓ
અવિચારી અને ઉદ્ભૂત સલાહ આપી અન્યના હવન બરબાદ

કરે છે તેવા દુર્જનોનો સમર્થ હોડી દે, અને જેઓ અન્યનું
હિત કરવામાં નિરતર તત્પર છે તેવા સાધુપુરુષોનો સમાગમ
કર વળી ■ દુનિયાદારીની ખોટી ધમાલો હોડીને રાત્રિદિવસ
ધર્મનું આચરણ કર અને તે આચરણમાં તારે ઉત્સાહ સદા
દેખી રહે તે માટે ધન-દોલત, શરીર, યૌવન, આયુષ્ય અને
કુટુંબ-કામીલાની અનિત્યતાનું સદાકાલ સ્મરણ કરતો રહે "

(૭) ધર્મની પ્રશસ્તિ

મહાપુરુષો ધર્મની પ્રશસ્તિ કરતા જણાવે છે કે—

“ નિર્દન્ત ફરટી દયો ગતજવચ્ચન્દ્રો વિના સર્વરી,
નિર્ગન્ધ કુસુમ સરો મમત્રલ છાયાગિહીનસ્તરુ ।
રૂપ નિર્લેખ સુતો ગતગુણચારિત્રહીનો યતિ—
નિર્દેશ મન ન રાજતિ તથા ધર્મે વિના માનર ॥ ”

■ હાથગ વિનાનો હાથી, ઝડપ વિનાનો ઘોડો, ચંદ્ર વિનાની
રાત્રિ, સુગંધ વિનાનું પુષ્પ, જલ વિનાનું સરોવર, છાયા
વિનાનું વૃક્ષ, લાવણ્ય વિનાનું રૂપ, શુભ વિનાનો પુત્ર, ચારિત્ર
વિનાનો સાધુ અને દેવ વિનાનું ભવન શોભાને પામતા નથી,
તેમ મનુષ્ય પણ ધર્મ વિના શોભાને પામતો નથી "

“ રાજ્ય નિઃમચિવ મતપ્રદરણ સૈન્ય વિનેત્ર મુલ,
વર્ષા નિર્જલદા ધની ચ કૃષ્ણો મોજ્ય તથાઽઽજ્ય વિના ।
દુ શીલા દયિતા સુહૃન્નિકૃતિમાન્ રાજા પ્રતાપોઽજિહત.,
શિષ્યો મક્તિમિવર્જિતો ન હિ વિના ધર્મે નરઃ શસ્યતે ॥ ”

“ મત્રી વિનાનુ સબ્ય, શસ્ત્ર વિનાનુ સૈન્ય, નેત્ર વિનાનુ મોહુ, વરસા વિનાનુ ચોમાસુ, ઉદારતા વિનાનો ધનિક, ધૃત વિનાનુ લોજન, શીલ વિનાની સ્ત્રી, સહૃદયતા વિનાનો મિત્ર, પ્રતાપ વિનાનો રાજા અને ભક્તિ વિનાનો શિષ્ય પ્રશસાને પામતા નથી, તેમ પુરુષ પણ ધર્મ વિના પ્રશસાને પામતો નથી ”

“ વૃક્તતેજો યથા રત્ન, પુષ્પ વા ગઘવર્જિતમ્ ।

ગતધર્મસ્તથા પ્રાણી, નાયાત્યત્ર મહર્ષતામ્ ॥ ”

“ જેમ તેજ વિનાનુ રત્ન અને ગઘ વિનાનુ ફૂલ આદર ને પાત્ર થતુ નથી, તેમ આ જગત્માં ધર્મ વિનાનો મનુષ્ય મૂલ્ય વિનાનો ગણાય છે અર્થાત્ કશા આદરને પાત્ર થતો નથી ”

“ તોયેનૈવ સર શ્રિયેવ ત્રિશ્ચુતા સેનેવ સુસ્વામિના,
જીવેનેવ ક્લેવર જલધરશ્રેણીય વૃષ્ટિથિયા ।

પ્રાસાદસ્ત્રિદશાર્ચયેવ સરમત્તેનેવ કાવ્ય પ્રિયા,

પ્રેમ્ણેવ પ્રતિમામત્ત ન રહિતો ધર્મેણ જતુ ક્વચિત્ ॥ ”

“ જળવડે સરોવર, લક્ષ્મીવડે મોટાઇ, સેનાપતિવડે સેના, જીવવડે ઢેહ, વૃષ્ટિવડે મેઘ, દેવપૂજાવડે પ્રાસાદ (મંદિર), મુરસવડે કાવ્ય અને પ્રેમવડે પ્રિયતમા શોભે છે, પણ તેના વિના શોભતા નથી તે જ રીતે મનુષ્ય ધર્મવડે શોભે છે, પણ તેના વિના ધ્યાને પણ શોભતો નથી ”

તેમના મુખમાંથી આ શબ્દો ઘણા અનુભવ પછી નીકળ્યા છે કે -

“ નાગો માતિ મદેન ક જલરુહૈઃ પૂર્ણેન્દુના ચર્ચરી,

વાણી વ્યાકરણેન હસમિથુનૈર્નય. સમા પન્ડિતૈઃ ।

શીલેન પ્રમદાન્નવેન તુરગો નિત્યોત્સવૈર્મન્દિર,
સત્પુત્રેણ કુલ નૃપેણ નગર લોકત્રય ધાર્મિકૈ ॥ ”

“ મદજળથી હાથી, કમળોથી જળ, પૂર્ણ ચન્દ્રમાથી રાત્રિ
વ્યાકરણથી વાણી, હ સચુગલોથી નદી, પડિતોથી સભા, શીલ
પ્રમદા, વેગથી ઘોડો, નિત્યોત્સવથી મંદિર, સત્પુત્રથી કુલ, રાજા
નગર અને ધાર્મિક જનોથી ત્રણે લોકે ગોઆ પામે છે

“ હ્યમનઘ્નતમતાનાં કલેશરોગાતુરાણાં,
મરણમયહતાનાં દુ સ્વશોકાર્દિતાનામ્ ।
જગતિ બહુવિધાનાં વ્યાકુલાનાં જનાના,
છરણમછરણાનાં નિત્યમેકો દિ ધર્મ. ॥ ”

“ સે કલેશ કહને પામેજી, કલેશ અને રોગથી પીડાત
મરણના ભયથી હતાશ થયેલા, દુઃખ અને શોકથી રીબા
એમ બહુ બહુ રીતે વ્યાકુલ થયેલા આ જગતના અસહ
મનુષ્યોને એક ધર્મ જ નિત્ય શરણૂક છે ”

(૮) ધર્મની ઉપાદેયતા

તેથી—

“ ઉપાદેયશ્ચ સસારે, ધર્મ એવ ચુધેઃ મદા ।
વિશુદ્ધો મુક્તયે સર્વ, પતોઽન્યથ દુઃસ્વકારણમ્ ॥ ”

સુસજનોએ આ સસારમા વિશુદ્ધ ધર્મને મુક્તિને કા
મહણ કરવો પડે છે, કારણ કે તેનાથી શિત્ત-અધર્મ દુઃખ
કારણ છે

(૯) ધર્મનુ રૂઢ

ખરેખર !

“ ધર્માઙ્ગન્મ કુલે શરીરપદ્મતા સૌમાગ્યમાયુર્વલ,
ધર્મેણૈવ મવન્તિ નિર્મલયશો વિધાર્યસપત્તય. ।
કાન્તારાઙ્ગ મહામયાઙ્ગ મતત ધર્મઃ પરિત્રાયતે,
ધર્મઃ સમ્યગુપાસિતો મવતિ હિ સ્વર્ગાપવર્ગપ્રદ. ॥”

ધર્મના યોગ્ય આરાધનથી હોવા મુવમા જન્મ થાય છે, પાથે ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, સૌભાગ્ય, આયુષ્ય અને જલની પ્રાપ્તિ થાય છે ધર્મના આરાધનથી જ નિર્મલ ધર્મની તથા વિદ્યા અને અર્થની સપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ રીતે ધર્મનુ આરાધન ઘોર જગલમા અને મહાન ભયો ઉપસ્થિત થયે તેના આરાધકનુ રક્ષણ કરે છે ખરેખર ! આવા ધર્મની આરાધના ને સમ્યક્ પ્રકારે કરવામા આવે તો તે સ્વર્ગ અને મોક્ષનુ મુખ આપી શકે છે ”

“ નિપાતમિત્ર મણ્ડુકા, મરઃ પૂર્ણમિવાણ્ડસા ।
શુભકર્માણમાપાન્તિ, વિવશ્નાઃ સર્વસપદઃ ॥ ”

જેમ તળાવ ભરેલુ હોય ત્યાં દેહકાઓ આવે છે અને સરોવર ભરેલુ હોય ત્યાં પક્ષીઓ આવે છે, તેમ જ્યાં શુભ કર્મોના સમય હોય છે ત્યાં સર્વ સપત્તિઓ વિવશ થઈને આવે છે

(૧૦) નીતિકાર્યોનો મત

ધર્મનું મહત્ત્વ ત્યાગી-વિરાગી મહાત્માઓએ જ ગાયું છે એમ નથી, નીતિકાર્યોએ પણ ગાયું છે તેઓ કહે છે કે —

“ દીપો દન્તિ તમસ્તોમ, રમો રોગમહામરમ્ ।

સુષાબિન્દુર્વિષાવેગ, ધર્મ. પાપમરંસ્તથા ॥ ”

દીવો અન્ધકારના સમૂહનો નાશ કરે છે, રસાયણ રોગના સમૂહનો નાશ કરે છે અને અમૃતબિન્દુ વિષના વેગનો નાશ કરે છે તે જ રીતે ધર્મ પાપના સમૂહનો નાશ કરે છે

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-વિશ્વમા શાંતિ સ્થાપવી હોય, શાન્ત્યમા આબાદી આણવી હોય, સમાજમા સુવ્યવસ્થા સ્થાપવી હોય અને મનુષ્ય માત્રમા કર્તવ્યપરાયણતા અને સદાચારની ભાવના પેદા કરવી હોય તો તે કામ ધર્મદ્વારા જ થઈ શકે છે

આ વાતની પ્રતીતિ આધુનિક જગતની પરિસ્થિતિ પર એક આછો દષ્ટિપાત કરવાથી તરત જ થઈ શકશે

(૧૧) વિશ્વશાંતિનો આધાર ધર્મ છે

સને ૧૯૧૪ માં પહેલું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું તેણે ફેટલાયે દેશોની ભયંકર તારાણ કરી અને જગતભરમા અશાંતિની આગ ફેલાવી દીધી આ આગમાથી જગતને ઉગારી લેવા માટે વિશ્વના સમર્થ મુસદ્દીઓ બહાર પડ્યા અને તેમણે ‘ લીગ ઓફ નેશન્સ ’ની સ્થાપના કરી, પરંતુ તેનું પરિણામ

શુ આબુ ? શાંતિની સ્થાપનાના નામે તેમણે મુસદ્દીગીરીના જે દાવો ખેલ્યા, તેણે શાંતિને દૂર હઠસેલી દીધી અને બીજી વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું કે જે સ્વરૂપ અને પ્રકારમાં પહેલા વિશ્વયુદ્ધ કરતા અનેકગણું ખતરનાક હતું પરિણામે લાખો નિર્દોષ પ્રાણીઓ તથા મનુષ્યોનો સહાર થયો, અનેક દેશો ધરબાદ થયા અને કોઠો મનુષ્યો કદગી હાલતમાં મૂકાઈ ગયા અને તેનું સહુથી વધારે ખરાબ પરિણામ તો એ આબુ કે-અસાધારણ આર્થિક અસમાનતા ઉત્પન્ન થઈ, જેણે લોકોના નૈતિક જીવનને ખાયામાયી હુલમચાવી નાખ્યું આ વિવશ સ્થિતિનું નિવારણ કરવા માટે જગતના મુસદ્દીઓ ફરી બહાર પડ્યા અને અમેરિકાની આગેવાની નીચે યુ નો (U N O) નામની એક નવી સંસ્થા સ્થાપન કરી આ સંસ્થાનું ધ્યેય જગતમાં શાંતિ જાળવી રાખવાનું છે પણ જે રગઠ ગ અને કાર્યપદ્ધતિથી તે પોતાનું ગાડું ઝબકાવે જાય છે, તે જોતા એનું ભાવી લીગ ઑફ નેશન્સથી જરૂરિ ઉત્કળવલ જણાતું નથી આ સંસ્થા આગળ આજ સુધીમાં જુદા જુદા રાષ્ટ્રોને લગતા અનેક દૂટ પ્રશ્નો રજૂ થયા છે, પરંતુ તેણે તેમાંના એકનો પણ મદ્દ જોકેલ કર્યો નથી અને તે કરી શકે તેવો સંભવ પણ નથી જ્યાં નિખાલસ મત્રણાઓનું સ્થાન મેની મુસદ્દીગીરી લઈ રહી હોય, જ્યાં ખાતૃભાવ અને બધુત્વના મ્યાને સ્વાર્થપરાયણતા છવાઈ ગઈ હોય અને જ્યાં સહુના સમાન હક્કોનો સ્વીકાર કરવાને બદલે પોતપોતાના મુખ તરફ જ કોળિયો વગી રદ્દો હોય, ત્યાં કોઈ પણ પ્રશ્નનો સાચો જોકેલ થાય જ ક્યાંથી ? અને વધારે અભયબીની વાત તો એ છે કે-આ મુસદ્દી લોકો

જગતમા શાંતિ સ્થાપવા માટે જીવલેણ શત્રો ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે તથા તેને વધારે ક્રાંતિલ જનાવવા માટે કોટે કોટીઓને વ્યય વિના સંકેતે કરી રહ્યા છે

અહીં વિચારણીય પ્રશ્ન એટલો જ છે કે-વધારે મજબૂત ટેન્કો, વધારે ઝડપી વિમાનો, વધારે ઝેરી ગેસો, વધારે ક્રાંતિલ બોમ્બો, અતિ ત્વરાથી મૃત્યુને નજીક લાવનારા સાધનો અને શઠ પ્રતિ શાશ્વત્ત્વ કુર્વાત્ત' ની કુટિલ નીતિ આ જગતમા કઈ પથ શાંતિ સ્થાપી શકે ખરી? આપણે રોજીદો અનુભવેલા વાતનો સાફ ઈનકાર ભણે છે આપણે બેઠકે છીએ કે ગાંધી સામી ગાળ હેતા મુક્તબાજીનો પ્રસંગ આવે છે, મુક્તબાજી માધી લાઠીઓ ઉચકાય છે, અને લાઠીઓ ઉચકાતા ધારિયા તથા તરવારો રજૂ થાય છે, તેમજ પીસ્તોલ-તમચાઓ તકાલે છે તેમા ધારિયા-તરવારે એક વાર કોઈનું લોહી આખ્યું પીસ્તોલ-તમચાએ એક વાર કોઈની છાતી ગોળીથી વીંધી નાખે કે એની અદ્યવત આગળ વધતી ચેદીઓ સુધી પહોંચે એટલે ગાળની સામે ગાળ ન દેવી, એ જ સર્વ અનિષ્ટો રોકવાનો સરલ અને સચોટ ઉપાય છે તેથી જ મુખર્મના સુધારાએ બુલંદ યોગણા કરીને કહ્યું છે કે—

અવેરે જ શમે વેર, ત શમે વેર વેરથી

તાત્પર્ય કે-વધારે મજબૂત ટેન્કોથી, વધારે ઝડપી વિમાનોથી, વધારે ઝેરી ગેસોથી, વધારે ક્રાંતિલ બોમ્બોથી અને વધારે ત્વરાથી મૃત્યુને નજીક આણનારા સાધનોથી તેમજ વધારે કુટિલ મુસદ્દાગીરીથી જગતમા શાંતિ જાળવી રાખવા

ને જાહેરાત આ મુસદ્દીઓ કરી રહ્યા છે, તે એક જાતની ભય-
કર પ્રત્યક્ષા (છેતરપોંડી) છે અને તેનો આખરી અન્તમ
અતિ બૂરો છે જો બગલાઓનો સમૂહ માછલીઓને પકડવાની
લાલચ રાંધી શકે, જો બીલાડીઓનું મેગુ હાંદરો પ્રત્યે રહેમ
દીની બતાવવામાં સફલ થાય અને જો વાઘોનું વૃદ્ધ હરણ
તથા સસલા સાથે સમાન કક્ષાની મિત્રતા કેળવી શકે તો જ
મુસદ્દીઓની આ જમાત જગત્માં શાંતિના સ્થાપના કરી શકે
તાત્પર્ય કે-આ જગત્માં શાંતિ સ્થાપવાનું કાર્ય તેમના સ્વ
ભાવથી વિરુદ્ધ છે અને તેમના જળ બહારનું પણ છે, તેથી
કોઈ પણ કાળે તેઓ આ જગત્માં શાંતિ સ્થાપી શકવાના નથી
એ કાર્ય તો ધર્માત્માઓદ્વારા જ થઈ શકે કે જેમના દિલમાં
દયાનો હીવડો સદા જળહણી રહ્યો છે, જેમના અંતરમાંથી
અર્પ પ્રકારનો સ્વાર્થ સદાને માટે બૂસાર્ય ગયો છે અને જેમનું
હૃદય ન્યાય અને નીતિનાં જાવનાથી ભરપૂર છે મતિદાસ એ
વાત પોકારીને કહે છે કે-આ જગતમાં શાંતિ સ્થાપવાનું કાર્ય
કોઈએ પણ કયું હોય તો તે ધર્મની ચિરાગ પ્રકટાવનારા ધર્મ-
નાયકોએ કયું છે તેમના પગલે ચાલનારા સાધુ-સતોએ
જ કયું છે

(૧૨) રાજ્યની આખાદીનો આધાર ધર્મ છે

રાજ્યના તમે એક વાર રાજાઓદ્વારા ચાલતા હતા, પણ
તેમણે અધર્મનું આચરણ કયું, ન્યાયને નેવે મૂક્યો અને
સ્વાર્થસાધનામાં તત્પરતા બતાવી આથી તેમના હાથમાંથી
સત્તા છીનવાઈ ગઈ હવે એ તરનો દોર રાજકીય પરોએ

હાથમા લીધો છે તેઓ પ્રજાને જણાવે છે કે ‘અમે તમારા જ બધુઓ છીએ અને તમારા હિતની સતત ચિંતા કરીએ છીએ, માટે અમને જ મત આપો અને અમને જ ધારાસભ્યોમા ચૂટી કાઢો અમે ત્યાં બેઠીને એવા કાયદાઓ ઘડીશું કે જેથી તમને પાસવાર લાભ થશે અને તમારી સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ થશે’ તેમના આ વચનોમા વિશ્વાસ રાખીને પ્રજા તેમને મત આપે છે અને ચૂટીને ધારાસભ્યોમા મોકલે છે. જ્યાં તેઓ બહુમતીમા આવતા પોતાનું પ્રધાનમંડળ રચે અને દેશનો કા જાર પોતાને હસ્તક લે છે આથી પ્રજા આનંદમા આવી જાય છે અને પોતાની ઉન્નતિ સીધી થશે એવી આશામા દિવસો પસાર કરવા લાગે છે પણ ઉન્નતિ જલ્દી આવતી નથી, તે વખતે પ્રજા તેમને પૂછવા લાગે છે કે ‘આ કારણ શું?’ ત્યારે તે કુશલ રાજદારી પુરુષો જવાબ આપે છે કે ‘ધીરજ ધરો એમ ઉતાવળે આળા પાકે નહિ’ આ લોકો ધીરજ ધરવાનું અને થોડો વખત રાહ જોવાનું પસંદ કરે છે, તેમ છતાં ઉન્નતિના દર્શન થતા નથી, એટલે તેમ ફરી પૂછે છે કે ‘ઓ મહાનુભાવો! અમારી ઉન્નતિ હવે સુધી કેમ થતી નથી?’

એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા રાજદારી પુરુષો કહે છે કે ‘અ કંઈ નવરા બેસી રહેતા નથી તમારા હિત માટે શતદિવસ ચિંતા કરીએ છીએ, માટે થોભો અને રાહ જુઓ’ પરંતુ લોકોની સ્થિતિ સુધરવાને બદલે દિન-પ્રતિદિન બગડતી જાય છે અને તેમની હાલાકીમા વધારો થાય છે, ત્યારે તેઓ પોતાની ફરિયાદ કરીને પૂછે છે કે ‘ઓ દેશનાયકો! આમ કેમ? કયા ગ